

„Igaüks teab ise, mis ta teeb ja sööb“^{*1}

Tahteavalduse kehtivus pärast
arusaamisvõimes toimuvaid muudatusi^{*2}

1. Sissejuhatus

Soov otsustada oma asjade üle iseseisvalt ja kindlustada endale toimetulek ka siis, kui me peaksime vajama igapäevaelus tuge, on ühiskonnas tõusutrendis. Me teeme tuleviku tarbeks pensionikindlustuse, loodame aktsiatele või ostame lõunamaale maja. Mis juhtub aga siis, kui meie arusaamisvõimes toimuvad muudatused ning igapäevaelu korraldamine osutub vaatamata vanaduspõlve tarvis kogutud varale üle jõu käivaks?

Juba ajalooliselt on täisealise üle seatud eestkoste regulatsiooni kujundanud konflikt ühelt poolt isiku eest hoolitsemise (kui avaliku ülesande) ja teisalt selle tulemusel tema õiguste kaotamise vahel.^{*3} Eestkoste seadmine on riigi poolt läbi viidav menetlus, mille eesmärgiks on isiku õiguste ja huvide kaitse, lähtudes eelkõige tema eeldatavast huvist. Eestkoste peaks tänapäevase käsituse kohaselt tagama üksnes riigi toetuse neile, kes ei suuda iseseisvalt oma õigusi teostada ja kohustusi täita.^{*4} Samas viitab tsiviilseadustiku üldosa seaduse^{*5} (TsÜS) § 8 lõige 3 selgelt, et kui isikule on määratud kohtu poolt eestkostja, siis eeldatakse, et isik on piiratud teovõimega ulatuses, milles talle eestkostja on määratud. Seega toob eestkostja määramine eelduslikult kaasa ka muudatused isiku teovõimes. Nii sekkub kohtu määratud eestkostja oluliselt isiku tegutsemisvabadusse. Senini ei ole seadusandja üles näidanud soovi eestkoste regulatsiooni reformiks vaatamata sellele, et Eesti on ratifitseerinud ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni ja ühinenud selle fakultatiivprotokolliga juba üle kümne aasta tagasi.^{*6}

Milline on alternatiiv eestkoste? Perekonnaseaduse^{*7} (PKS) § 203 lõige 2 näeb eestkoste seadmise eeldusena ette, et eestkostja võib määrata ainult nende ülesannete täitmiseks, milleks see on vajalik. Sama sätte teise lause kohaselt ei ole eestkoste vajalik, kui täisealise huve saab kaitsta volituse andmise ning perekonnaliikmete või muude abiliste kaudu. Seega võimaldab perekonnaseadus meil endil tuleviku tarbeks määrata, kes meie eest seisab siis, kui meie arusaamisvõimes toimuvad muudatused. Kas see esmapilgul lihtsalt ja igapäevaelu arusaadavalt sõnastatud norm leiab tavaelus sama hõlpsasti kohaldamist? Kas me saame kehtivale õigusele ja kohtupraktikale tuginedes lähtuda sellest, et meie tahteavaldused kehtivad ka pärast arusaamisvõimes toimuvaid muudatusi edasi?

¹ Vanasõnaraamat. A. Hussar jt (koost.). Eesti Raamat 1984, lk 500 (Wiedemann).

² Artikkel tugineb 38. õigusteadlaste päeval Tartus 26. septembril 2024 peetud paneeldiskussioonil „Kui turvaline on anda ära isiklike õigusi?“.

³ H. Klein. Die Reform des Betreuungsrechts und das (kleine) Ehegattenvertretungsrecht. – Rechtsdepesche für das Gesundheitswesen 2023 (3), lk 122.

⁴ L. Arrak, T. Uusen-Nacke. Piiratud arusaamisvõimega täisealise isiku eneseteostusvabadus ja kaitse: kas piiratud teovõime ja eestkoste regulatsioon vajab ümberhindamist? – Juridica 2020/6, lk 482–492.

⁵ RT I 2002, 35, 216; RT I, 06.07.2023, 98.

⁶ Puuetega inimeste õiguste konventsiooni ratifitseerimise seadus. – RT II, 04.04.2012, 5; N. Parrest, K. Müller. ÜRO puuetega inimeste konventsioon lõhkumas eestkoste süsteemi. – Sotsiaaltöö 2015/1, lk 51–54.

⁷ RT I 2009, 60, 395; RT I, 06.07.2023, 7.

2. Perekonnaliikmete tugi

Eestkostja määramisele kui kõige äärmuslikumale abinõule tuleks eelistada võimaluse korral muid abinõusid. Riigikohus leidis varsti pärast perekonnaseaduse jõustumist, et isegi siis, kui kohus tuvastab isiku piiratud teovõime, ei vaja isik vaatamata sellele eestkostet osas, milles tema õigused ja huvid on kaitstud muul viisil, sh kui isik on volitanud kedagi oma asju ajama ja/või tema perekonnaliikmed või muud abilised tagavad tema toimetuleku ja heaolu.^{*8}

PKS § 203 lõike 2 sõnastusest tuleneb, et muu abi eelistamine eestkostele isiku huvide kaitsel on kohtu kohustus ja eestkoste tuleb määrata vaid siis, kui see on vajalik. Kui perekond või tugiorganisatsioonid aitavad isikul igapäevaelus toime tulla, siis võiks sellega ka tema huvide kaitse tsiviilkäibes piirduda ja täiendavate, tegutsemisvõimet piiravate meetmete kohaldamiseks puudub vajadus. PKS § 203 lõikega 2 sarnane Saksa õiguse säte – BGB § 1896 lõike 2 teine lause – on eestkostereformiga küll kehtivuse kaotanud^{*9}, kuid ka kehtiv BGB § 1814 lõike 3 nimetab õigusliku hoolduse seadmise eeldused, mis on sarnased varasema sõnastusega. Saksamaa hiljutise ulatusliku, kogu eestkostet puudutava regulatsiooni muutmise eesmärgiks oli eestkostetava õiguste tugevdamine. Eestkostja peaks oma tegevuses olema eelkõige toetaja, mitte eestkostetava eest otsustaja. Ka kaotati reformiga võimalus seada eestkostet kõikide asjade ajamiseks. Saksa õigus kasutab täisealise eestkoste kohta terminit „hooldus“ ning juba varasem, 1998. aasta seadusemuudatus täiendas „hoolduse“ terminit sõnaga „õiguslik“.^{*10} Sellega soovis seadusandja selgelt esile tuua, et riigi seatud hooldaja ülesanded ei piirdu üksnes faktilise hoolitsusega isiku eest, vaid eelkõige tähendab see õiguslikku asjaajamist.

Lähedaste toetuse kui eestkoste alternatiivi all on seadusandja poolt eelduslikult silmas peetud siiski sellist isiku eest hoolitsemist, mis on seotud argielu toimingutega: eelkõige tema toidu, hügieeni, riietuse ja majapidamise korraldamist. Isiku abistamisega seonduvad küsimused ei ole aga seotud mitte ainult tema argimurede lahendamise, vaid ka teda puudutavate otsuste vastuvõtmisega ametiasutustes, pankades, tervishoiuasutustes jne. Enamikus eluvaldkondades on vaja teha õiguslikke tagajärge kaasa toovaid ja isiku käekäiku mõjutavaid tahteavaldusi, mis eeldavad isiku arusaamisvõimet. Juhul kui isiku huvides oleks teha notariaalse vorminõudega tehing, on notar kohustatud kontrollima isiku teo- või otsusevõimet (TõS^{*11} § 4). Kui isiku arusaamisvõimes on toimunud muutused, siis tehingulise esindusõiguse (volituse) puudumisel tuleb isiku esindusõiguse saamiseks siiski algatada eestkoste seadmise menetlus, kui tehingu tegemine oleks isiku huvides. Seega kuigi isiku igapäevase toimetuleku ja hooldusega seotud vajadused võivad olla küll lähedaste (või ka vastavate organisatsioonide) abil kaetud, ei pruugi see tugi olla piisav tema tsiviilkäibes toimetulekuks.

Kui isiku õigusi on vaja kaitsta teda otsuste tegemisel ametiasutustes esindades või tahteavalduste väljendamisel, mis toovad kaasa õiguslikud tagajärjed, ja isik ise ei suuda ka perekonna, lähedaste või tugiorganisatsioonide abiga osaleda teda puudutavate otsuste tegemisel, võib eestkostja määramine osutada vajalikuks. Eestkostja määramise vajadus näiteks üksnes toimetulekuga seotud toetuste saamiseks ei pruugi iseenesest olla vajalik, kuid piiratud arusaamisvõimega isik ei pruugi mõista vajadust kõrvalabi järele, mille tagajärjel ei saa ta enam iseseisvalt oma elukorraldusega hakkama, ja talle tuleb eestkostja määrata. Samas ei oleks eestkostjat vaja määrata siis, kui isikul on tekkinud võlgnevused, mille puhul on võimalus pöörduda abi saamiseks võlanõustajate poole. Üldistatult võib asuda seega seisukohale, et „muu abi“ tuleks eestkostele eelistada isiku igapäevaste toimingute tegemisel, kui aga tsiviilkäibes osutub vajalikuks isiku tahteavalduse tegemine, mis toob kaasa õigusliku tagajärje, mille tähendust ta ei ole võimeline tajuma ja mõjutama ka kõrvalabi ja toetusega, tuleks eelistada eestkostjat. Vajadust eestkostja järele nähakse õiguskirjanduses ka siis, kui puudutatud isik ei ole enam võimeline saadavaid sotsiaalteenuseid või statsionaarset hoolekannet kontrollima, et vältida isiku võimalikku väärkohtlemist hoolekandeadusutes või mittevajaliku ravimi manustamist.^{*12}

Kehtivas õiguses puudub regulatsioon abikaasade ja registreeritud elukaaslaste omavaheliseks seadusest tulenevaks esindusõiguseks juhul, kui üks abikaasa/elukaaslane ei pruugi haiguse tõttu meditsiiniteenuse

⁸ RKTkm 01.11.2011, 3-2-1-87-11, p 21.

⁹ Gesetz zur Reform des Vormundschafts- und Betreuungsrechts vom 4.5.2021(BGBl. 2021 I 882).

¹⁰ F. Schneider. Münchener Kommentar zum BGB. Band 1. 9. Aufl. München 2024, BGB § 1814 vnr 6 jj.

¹¹ Tõestamiseseadus. – RT I 2001, 93, 564; RT I, 06.07.2023, 105.

¹² Jürgens. Betreuungsrecht. 7. Aufl. C. H. Beck 2023, BGB § 1814 vnr 46 jj (D. Brosey).

osutamisest tulenevaid tahteavaldusi anda. Võlaõigusseaduse^{*13} (VÕS) § 767 lõige 1 lubab tervishoiuteenust osutada otsusevõimetule patsiendile, kellel ei ole seaduslikku esindajat või seaduslikku esindajat ei ole võimalik kätte saada, patsiendi nõusolekut saamata, kui see on patsiendi huvides ja vastab tema poolt varem avaldatud või tema eeldatavale tahtele ja tervishoiuteenuse viivitamatu osutamata jätmise oleks ohtlik patsiendi elule või kahjustaks oluliselt patsiendi tervist. Patsiendi varem avaldatud või eeldatav tahe tuleb vastavalt võimalustele selgitada välja patsiendi omaste kaudu, seega põhimõtteliselt on lähedastel võimalik edastada meditsiiniteenuse osutajale patsiendi tahe, kuid VÕS § 767 sõnastusest ei tulene, et tegemist oleks seadusest tuleneva esindusõigusega, millel oleks samasugune tähendus kui isiku enda tahteavaldusel. Patsiendi omakseid tuleb kehtiva õiguse kohaselt meditsiiniteenuse osutaja poolt üksnes teavitada patsiendi terviseseisundist, talle tervishoiuteenuse osutamisest ja sellega kaasnevatest ohtudest, kui see on asjaolude kohaselt võimalik (VÕS § 767 lg 1).

Küsimus, kas abikaasal ja registreeritud elukaaslasel võiks nn meditsiiniliste hädaolukordade puhuks olla seadusest tulenev partneri esindamise õigus^{*14}, ei ole siiani õiguskirjanduses suuremat tähelepanu leidnud. Lisaks on sellise, automaatselt seadusest tuleneva esindusõigusega seotud rida küsimusi. Kas see on põhjendatud olukorras, kui abikaasad ei ela enam koos? Kui pikk peaks olema esindusõiguse kestus pikemaajalise ravi puhul või kuidas suhestub abikaasa või registreeritud elukaaslase esindusõigus kolmandale isikule antud volitusega?

3. Volitus kui eestkoste alternatiiv

Kui isik on andnud enda esindamiseks volituse, tuleb seda PKS § 203 lõike 2 järgi eestkoste eelistada ulatuses, milles esindusõigus on antud, ja eestkoste peaks jääma üksnes täiendavaks meetmeks isiku abistamisel. Küsitav on selle normi valguses aga Riigikohtu seisukoht, mille kohaselt ei ole üksnes see, kui menetluses selgub, et isik, kelle üle on seatud eestkoste, on enne kehtivalt volitanud kedagi enda asju ajama, eestkoste lõpetamise või eestkostja ülesannete kitsendamise alus.^{*15} Esindusõiguse üleandmisega teostab isik oma vaba enesemääramise õigust põhiseaduse § 19 järgi ning kohtul tuleb isiku soovi eestkoste seadmisel arvestada.

Volituse ulatuse määrab esindatav (TsÜS § 120 lg 2). Volitus ehk tehinguline esindusõigus võib olla antud nii ühe konkreetse teingu tegemiseks kui ka teatud liiki tehingute tegemiseks^{*16}, kehtiv õigus ei välista aga ka volitust kõikide asjade ajamiseks (nn üldvolitus).^{*17}

Kehtivas õiguses puudub eriregulatsioon volituse andmiseks juhuks, kui isik annab volituse teisele isikule enda asjade ajamiseks siis, kui tema tegutsemisvõimes toimuvad muudatused. Selline volitus antakse juhuks, kui tekib piiratud teovõime või hooldusvajadus: et selles olukorras oleks isiku huvide kaitse tagatud nii, nagu isik seda ise soovib. Volituse eesmärgina on õiguskirjanduses märgitud isiku (hooldatava) enesemääramisõiguse tugevdamist, kehtiva volituse korral kaob ka ära vajadus eestkostja määramiseks.^{*18} Sellist liiki volitus antakse reeglina perekonnaliikmetele või teistele lähedastele ja volikirjaga on hõlmatud nii isiku- kui ka varahooldus. Võimaluse esindusõiguse üleandmiseks vaid tulevikus võimalike arusaamisvõimes muudatuste tekkimise korral annab ka üldvolikirjaga, millega saab volituse saaja kogu esindatava esindusõiguse (v.a tehingute tegemiseks, mis on isikliku iseloomuga ja mida ei saa teha esindaja vahendusel), seega ka kogu isiku vara valitsemise õiguse. Kui volitus on antud eesmärgil ära hoida eestkoste seadmine, on esmane küsimus sellise volikirja puhul seotud esindaja õiguste ulatusega. Kas esindatava selgeks sooviks oli ikka anda esindusõigus üle kõikides eluvaldkondades, kus esindus on lubatud? Selle tahte väljaselgitamine ei pruugi igapäevaelus olla lihtne, kuigi esindusõigus on esmapilgul üle antud tsiviilõiguses lubatud üldvolitusena.

Esindusõiguse tehinguline üleandmine ei ole seotud vorminõuetega, kuid TsÜS § 118 lõike 3 järgi peab juhul, kui seaduses on teingu tegemiseks ette nähtud teatud vorm, mille järgimata jätmise korral on tehing

¹³ RT I 2001, 81, 487; RT I, 04.07.2024, 17.

¹⁴ Abikaasa esindusõigus on alates 01.01.2023 reguleeritud Saksa õiguses BGB §-s 1358.

¹⁵ RRTKm 15.06.2021, 2-19-8577, p 18.

¹⁶ Vt ka Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. 9. Aufl. C. H. Beck 2021, BGB § 167 vnr 66 jj.

¹⁷ Tsviilseadustiku üldosa seadus. Kommenteeritud väljaanne. P. Varul jt (koost.). Juura 2023, § 120 komm. 3.2, lk 567 (M. Käerdi, S. Kärson, L. Lillo).

¹⁸ W. Korintenberg, W. Tiedtke. Gerichts- und Notarkostengesetz: GNotKG. 22. Aufl. Franz Vahlen 2022, § 98 vnr 21 jj.

tühine, tehingu tegemiseks antud volitus olema samas vormis. Kõikide asjade ajamiseks antud volikiri peab seega olema tehtud vormis, mis võimaldab kõikide tehingute tegemist. Saksamaa on valinud lahenduse (BGB § 1820)^{*19}, mille kohaselt peab volitus, mis on antud hilisema tegutsemisvõime puudumise puhuks (sks *Vorsorgevollmacht*), olema tehtud kirjalikus vormis nendes osades, mis puudutavad meditsiinilisi otsustusi, isikult vabaduse võtmisega seotud meetmete kohaldamist (nt kinnisesse asutusse paigutamist) või meditsiinilist sundravi. Saksamaa õiguskirjanduses viidatakse, et seaduse sõnastusest ei tulene üheselt, kas see reegel kehtib ka kõikidele teistele üldvolitustele.^{*20}

3.1. Esindusõiguse rikkumine

Esindusõiguse rikkumise puhul tuleb esmalt eristada juhtumeid, kus esindusõiguse puudumise tõttu ei teki välissuhtes üldse kohustusi. Esindusõigusega isiku tehtud tehingu õiguslikud tagajärjed on reguleeritud TsÜS §-des 128 jj. Esindusõiguse puudumisest tingitud õiguslikud tagajärjed ei kohaldu aga reeglina juhul, kui esindatav on andnud üldvolituse, sest siis peaks esindusõigus esindajal välissuhte tähenduses olema kõikide asjade ajamiseks. Kas üldvolitus tähendab seega pea alati automaatselt esindaja piiramatut tegutsemisvabadust? Kui esindaja asub esindatava nimel sõlmima väärtusliku kinnisasja kinkelepingut, mis on ka esindaja eluasemeks, siis kuidas peaks notar reageerima? Kas notar peab tehingut tõestades hoopis kartma distsiplinaarmenetlust? Esindusõigust iseloomustab sõltumatus sisesuhtest (suhtest esindaja ja esindatava vahel) ning sisesuhtest tulenevate kohustuste rikkumine ei too kaasa esindaja tehtud tehingu tühisust, kui esindaja tegutses tehingu tegemisel oma esindusõiguse piires.^{*21} See, kas ka üldvolituse puhul saaks esindusõiguse puudumist ette heita tehingutele, mis on ebatavalise iseloomuga ja ilmselgelt kahjustavad esindatava huve, on kohtupraktika kujundada.^{*22} Seega on kohtute otsustada, kas üldvolikiri võiks alluda tõlgendamisele selle kehtivuse ulatuse hindamisel ning olla oma ulatuses piiratud. Kui on selgelt arusaadav, et tehing on ebatavalist laadi ning ei ole esindatava huvides, võiks ka üldvolituse kehtivuse seada selle heade kommete vastasusest lähtuvalt kahtluse alla. Näiteks olukorras, kus kõrges vanuses esindatava nimel soovitakse anda tahteavaldusi, mis toovad kaasa suure majandusliku riski, võiks esindusõiguse olemasolu ka üldvolituse puhul siiski eitada.

TsÜS § 131 lõikes 1 nimetatud erandiga lubab seadus sisesuhtest tuleneva kohustuse rikkumisega tehtud tehingu ka tühistada. Seda aga ainult juhul, kui esindaja rikkus tehingu tegemisel esindamise aluseks olevast õigussuhtest tulenevaid kohustusi ja tegi tehingu, mis oli vastuolus esindatava huvidega, kui teine pool kohustuste rikkumisest teadis või pidi teadma.

Üldvolituste suhtes, mis on antud esinduseks arusaamisvõime muudatuste korral, ei pruugi TsÜS § 131 lõige 1 praktikas olulist tähendust omada, sest esindatav ei suuda üldjuhul oma õigusi eelduslikult kaitsta.

3.2. Kontroll esindaja tegevuse üle

Eestkostja tegevuse üle teostab järelevalvet kohus. Isiku huvide kaitseks seatud eestkostja peab eestkostetava vara valitsema hea eestkostja hoolsusega ja vastutab oma kohustuste süülise rikkumisega tekitatud kahju eest (PKS § 179 ja 202). Eestkostjal tuleb esitada kohtule iga-aastane aruanne eestkostetava vara valitsemise ja muude ülesannete täitmise kohta (PKS § 194 lg 2) ning kohtul on kestev õigus küsida teavet tema ülesannete täitmise kohta. Kuigi eestkostja tegevuse üle järelevalve on pidev ja tal on regulaarne aruandekohustus, on tema vastutus piiratud sarnaselt käsundisaajale üksnes süülise rikkumisega. Volitatu tegevust aga saab kontrollida vaid esindatav ise ning kui tema arusaamisvõimes peaksid toimuma muudatused, on esindaja tegevuse suhtes kontrollifunktsiooni täitmine valdkond, mis kehtivas õiguses reguleeritud ei ole, ja esindaja vastutus lükkub pigem esindusõiguse lõppemise aega, kui esindaja võib vastutada oma kohustuste rikkumise eest esindatava pärijate ees.

¹⁹ Bürgerliches Gesetzbuch. BGBl. 2024 I Nr. 185 vom 14.06.2024.

²⁰ Vt ka Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch (viide 16), BGB § 1820 vnr 3 jj.

²¹ Tsiviilseadustiku üldosa seadus. Kommenteeritud väljaanne (viide 17), § 131 komm. 1, lk 597 (M. Käerdi, S. Kärson, L. Lillo).

²² Saksa õiguses lähemalt vt Bietvollmacht in der Zwangsversteigerung; Zulässigkeit einer Generalvollmacht – BGB § 167; ZVG § 71 DNotI-Report 2012, 150.

Üheks võimaluseks on mitme esindaja määramine TsÜS § 122 alusel. Esindajal on võimalus volituse andmisel määrata, et tema nimetatud esindajad peavad tehingu tegemisel tegutsema ühiselt.^{*23}

Saksa õiguse järgi on kohtul ka võimalus määrata eestkostja üksnes selleks, et kontrollida isiku antud volituse täitmist tema huvidele vastavalt.^{*24} Samasuguse ülesandega eestkostja määramine oleks võimalik ka Eesti kehtiva perekonnaseaduse alusel. Sellise järelevalvefunktsiooniga eestkostja seadmise eelduseks on, et isik ei suuda oma haigusest tingituna oma õigusi esindaja suhtes teostada ning sellise kontrolli seadmine on samuti nagu muu eestkoste vajalik. Ainuüksi sellest, et isik ei suuda haigusest tulenevalt esindaja tegevust kontrollida, ei piisa aga täiendava eestkoste seadmiseks, kui just haiguse puhuks ja eestkoste vältimiseks ongi esindusõigus üle antud.^{*25} Kontrollifunktsiooniga eestkostja seadmine eeldab konkreetset kahtlust, et volituse alusel ei ole eestkostevajaduse jaoks piisavalt tehtud, näiteks kui mõistliku volitaja vaatest lähtudes on esindaja üle vaja pidevat kontrolli kasvõi seetõttu, et volituse alusel tehtavad tehingud on tavapärasest ulatuslikumad või keerukamad või on kahtlusi esindaja sobivuses.^{*26}

Ka üksnes esindaja ülesannete täitmise kontrolliks seatud eestkostjas võib näha isiku vaba eneseteotuse õiguse rikkumist, sest volitus on antud just eestkoste seadmise vältimiseks. Saksamaa Konstitutsioonikohus leidis, et nii eestkostja kui ka kontrolliks seatud eestkostja piirab isiku põhiõigusi. Kohus piirab eestkostetava õigusi täielikult või teatud valdkondades. Eestkostetava asemel ja tema suhtes otsustab kohtu määratud eestkostja, kes lähtub eestkostetava soovidest üksnes ulatuses, milles see ei lähe vastuollu eestkostetava huvidega.^{*27}

3.3. Esindaja vastutus

Kui esindatav ei ole vähenenud arusaamisvõime tõttu enam võimeline mõjutama esindaja käitumist ega aru saama tehtud tehingute mõjust enda huvidele, siis kuidas tagada, et esindaja kasutab oma õigusi üksnes esindatava huvides, ja vältida õiguste kuritarvitamist?

Esindaja tegevus ei ole seotud ainult esindaja õigustega. Esinduse puhul on sisesuhe tavapäraselt käsundusleping.^{*28} VÕS § 620 lõike 1 järgi peab käsundisaaja käsundi täitmisel tegutsema käsundiandjale lojaalselt ja käsundi laadist tuleneva vajaliku hoolsusega. Sama paragrahvi lõike 2 järgi peab käsundisaaja täitma käsundi vastavalt oma teadmistele ja võimetele käsundiandja jaoks parima kasuga ning ära hoidma kahju tekkimise käsundiandja varale. Käsundisaaja peab ka järgima käsundiandja juhiseid (VÕS § 621). Üldvolituse saanud isikul, eriti kui see on antud hilisema arusaamisvõime kaotuse puhuks, peaks reeglina esindusõigusega kaasnema ka kohustus esindatava sissetulekuid ja väljaminekuid kontrollida, tema kohustusi täita ning elukorralduse ja tervishoiuga seotud tahteavaldusi anda.^{*29}

Käsundiandja varale kahju ärahoidmise kohustuse rikkumise korral vastutab käsundisaaja siis, kui esineb süü. Seejuures eeldatakse lepingulise kohustuse rikkumise korral lepingut rikkunud poole süüd. Kuna käsundisaaja vastutus hoolsuskohustuse rikkumise eest sarnaneb VÕS §-s 104 sätestatud süülise vastutusega, siis on hüvitisnõude eeldusena piisav tuvastada käsundisaaja hooletus VÕS § 104 lõike 3 tähenduses.^{*30} Lisaks hoolsuskohustusele on käsundisaajal ka teavitamiskohustus ning kulude ja tulude kohta ülevaate andmise kohustus (VÕS § 624 lg 1 ja 2), käsundiandjal on õigus nõuda kulude ja tulude ülevaadet ka siis, kui seda lepingus endas ei ole ette nähtud.^{*31} Kus isiku arusaamisvõimes on toimunud muudatused, ei ole teabe andmise kohustusel kuigi suurt praktilist tähendust, sest volituse andja ei ole oma seisun-

²³ Tsiviilseadustiku üldosa seadus. Kommenteeritud väljaanne (viide 17), § 122 komm. 3.1.1, lk 573 (M. Käerdi, S. Kärson, L. Lillo).

²⁴ Saksa õiguses *Kontrollbetreuer*, vt Jürgens. *Betreuungsrecht* (viide 12), BGB § 1820 vnr 9 jj (A. Loer).

²⁵ BGH: *Kontrollbetreuung bei Vorsorgevollmacht*. – *Praxis der Freiwilligen Gerichtsbarkeit* (FGPrax) 2011/4, lk 178, vnr 9 jj.

²⁶ J. von Staudingers *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: Staudinger BGB – Buch 4: Familienrecht*. Sellier, de Gruyter (2017), 02.05.2020, BGB § 1896 vnr 322.

²⁷ BVerfG, Beschluss vom 10.10.2008 – 1 BvR 1415/08. BeckRS 2008, 40026.

²⁸ P. Varul jt. *Tsiviilõiguse üldosa*. Juura 2012, lk 192. Siin on Saksamaa kohtud olnud koos elavate abikaasade puhul seisukohal, et arvestades perekondlikku sidet esindaja ja esindatava vahel, ei ole alust asuda seisukohale, et pooled on esinduse sisesuhtes käsunduslepingust tulenevas aruandekohustuses kokku leppinud, vt BGH: *Rechenschaftspflicht des wirtschaftsführenden Ehegatten*. – *NJW* 2000, lk 3199.

²⁹ J. Stascheit. *Die General- und Vorsorgevollmacht in der notariellen Praxis – Ausgewählte Fragen und Probleme*. – *Rheinischer Notar-Zeitschrift* (RNotZ) 2020/3, lk 66.

³⁰ RKTko 10.04.2024, 2-21-4251, p 12.

³¹ *Võlaõiguse seadus III*. Kommenteeritud väljaanne. P. Varul jt (koost.). Tallinn 2021, § 625 komm. 3.2. (P. Varul).

dist tulenevalt võimeline informatsiooni nõudma. Seetõttu omab teavitamiskohustus tähendust eelkõige esindusõiguse lõppemisel, mis üldvolikirja puhul on ka isiku surm. Nõude esitajateks võiksid sellisel juhul olla pärijad või volituse andnud isiku eluajal teised esindajad või eestkostja, kes on seatud, et kontrollida esindaja tegevust (vt p 3.2).³² Vastutus võib olla seotud ka esindaja tegevusega (nt ei pane ta esindatava nõudeid maksma või jätab esindatava majandusliku toimetuleku tagamiseks vajalikud taotlused tähtaegselt esitamata).

Seega võivad esindusõiguse saanule esindusõigusega kaasnedes kohustused, millega ta ei ole osanud arvestada. Sageli on volikirja saanud isik lähedane perekonnaliige, kes ei täida oma kohustusi tasu eest ja kellel puuduvad õigusalsed eriteadmised. Olukordades, kus esindajal on esindusõigus vaid üksikute tehingute tegemiseks ja esindajaks on esindatava lähedane, ei pruugi sisesuhe siiski alati olla võlasuhe, vaid ajendatud üksnes soovist lähedast aidata (mittetäielik kohustus). Käsunduslepingut esindaja ja esindatava vahel (sõltumata sellest, kas tegemist on lähedaste pereliikmetega) tuleks jaatada siis, kui on võimalik aru saada, et kaalul on esindatava olulised majanduslikud huvid ja ta usaldab käsundisaajat või on käsundisaajal ka endal tegutsemiseks seotud majanduslikud huvid.³³ Eelkõige üldvolikirjade puhul tuleks asuda seisukohale, et esindaja tegutseb käsunduslepingulaadse võlasuhte raames, sest ta esindab isikut kõikides valdkonnades.

4. Volituse kehtivus eestkoste seadmisel

Põhiseaduse § 19 sisaldab üldist vabaduspõhiõigust, mille kohaselt on igal inimesel õigus vabale eneseteostusele ja mis konkretiseerib inimväärikuse kaitse põhimõtet.³⁴ TsÜS § 73 järgi ei mõjuta tahteavalduse kehtivust asjaolu, et tahteavalduse tegija suri pärast tahteavalduse tegemist või muutus pärast tahteavalduse tegemist piiratud teovõimega isikuks, kui seadusest ei tulene teisiti. Seega juhul, kui isik on enda esindamiseks andnud volikirja, ei peaks ta kartma selle kehtivuse kadumist juhul, kui tema arusaamisvõimes toimuvad muudatused, mh tema üle seatakse eestkoste. Kui kohus otsustab vaatamata volitusele siiski eestkoste määramata, siis mis saab varem antud volitusest?

TsÜS § 126 lõike 1 järgi võib esindatav volituse igal ajal tagasi võtta, isegi kui volitus on tähtajaline. Riigikohus juhtis paari aasta taguses lahendis³⁵ sellele sättele tähelepanu ja leidis, et olukorras, kus isiku üle on seatud eestkoste ning eestkostja ja volitatud esindaja esindusõiguse ulatus osaliselt või täielikult kattuvad, on eestkostjal õigus eestkostetava kehtivalt antud volitus igal ajal tagasi võtta. Kuidas see sobitub vaba enesemääramise õigusega? Kas Riigikohus oli selles lahendis seisukohal, et tütar, kellele isa on andnud küll volituse maja müügiks, on siiski „halb laps“, kui ta ei soovi isa dementsuse korral olla isa eestkostjaks, ning peaks kaotama eestkoste seadmisel talle maja müügiks antud esindusõiguse? Sellest ka küsimus, kui palju me saame uskuda oma tahteavalduse kehtivusse olukorras, kus meie arusaamisvõimes toimuvad muudatused.

Kehtiv õigus ei reguleeri lähemalt seda, millistel tingimustel võib eestkostja eestkostetava antud volitust tagasi võtta. Riigikohus nimetas eeldusena üksnes seda, et eestkostja ja volitatud esindaja esindusõiguse ulatus on osaliselt või täielikult kattuvad.³⁶ Riigikohtu seisukoht annab seega eestkostjale sisuliselt piiramatut võimalust volituse tagasivõtmiseks.

Saksa õiguse kohaselt teeb kohus otsuse isiku tehtud volituse kehtivuse kohta eestkoste seadmise menetluses. Seega ei ole mitte seaduslik esindaja see, kes otsustab iseseisvalt, kas isiku enda tehtud tahteavaldus jääb kehtima. Saksa õiguse kohaselt saab kohus esmalt pehmema abinõuna määrata, et esindaja ei tohi teostada talle volitusest tulenevaid õigusi ja peab volikirja eestkostjale välja andma siis, kui eksisteerib selge oht, et volitatu ei käitu volitaja huvides ning sellega ohustab volitajat või tema vara olulisel määral või volitatu takistab eestkostjat tema ülesannete täitmisel (BGB § 1820 lg 4). Kui nimetatud asjaolusid enam ei esine, tuleb eestkostjal volikiri tagasi anda, kui see ei ole lõppenud. Tegemist on leebema, ajutise

³² J. Stascheit. Die General- und Vorsorgevollmacht in der notariellen Praxis – Ausgewählte Fragen und Probleme. – Rheinischer Notar-Zeitschrift (RNotZ) 2020/3, lk 66.

³³ OLG Schleswig, Urteil vom 18.03.2014 - 3 U 50/13BeckRS 2014, 12054.

³⁴ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 5., parand. ja täiend. vlj. Iuridicum 2020, § 19 p 3 jj (H. Vallikivi).

³⁵ RKTkm 15.06.2021, 2-19-8577.

³⁶ Samas, p 18.

iseloomuga meetmega, kus on olemas küll kahtlus kuritarvitamise suhtes, kuid selle kohta puuduvad tõendid.^{*37} Teine võimalus on eestkostja õigus volitus või osa sellest, mille esindatav on andnud isikuhoolduse või olulistes valdkondades varahoolduse puhuks, tagasi võtta. Seda saab eestkostja teha siiski vaid siis, kui volituse kehtivuse korral võiks tulevikus piisava tõenäosusega karta isiku või tema vara olulist kahjustamist (BGB § 1820 lg 5) ning leebemate meetmete kohaldamine ei ole isiku ja tema vara kaitseks sobiv. Tagasivõtmine toimub kohtu määruse alusel.^{*38}

Kui isik on enda esindamiseks andnud volituse, tuleks seda eestkoste seadmisel arvestada. Seega peaks kohus jätma eestkoste seadmata ulatuses, milles isiku huvid saaksid kaitstud volitusega. Kui lähtuda Riigikohtu antud juhistest, siis tuleks TsÜS § 126 lõige 1 aga kohaldamisele igal juhul, kui eestkostja õiguste ulatus kattub osaliselt või täielikult esindaja õigustega. Riigikohus ei selgita, millistest kriteeriumitest lähtuvalt saab kohus määrata vaatamata isiku poolt enda esindamiseks antud volitusele tema suhtes eestkoste. Küsitav on Riigikohtu seisukoht kehtivat materiaalõigust ja isiku tegutsemisvabadust arvestades, mille kohaselt ei ole eestkoste lõpetamise või eestkostja ülesannete kitsendamise alus üksnes see, kui eestkostetav on enne eestkoste seadmist kehtivalt volitanud kedagi enda asju ajama. Kui esindusõigus on esindaja poolt kehtivalt antud, siis tuleb kehtiva PKS § 203 lõike 2 järgi sellega arvestada.

Kuidas kohus saab sellest teada, et isik on andnud enda esindamise õiguse kellelegi teisele? BGB § 1820 lõike 1 kohaselt tuleb kohut viivitamatult teavitada kõigil, kes saavad teada täisealisele isikule eestkostja seadmise menetlusest (sks *die Bestellung eines Betreuers*^{*39}) ning kelle valduses on dokument, millega täisealine on teise isiku oma huvides tegutsemiseks volitanud. Kuigi silmas on peetud eelkõige esindusõiguse üleandmist arusaamisvõimes toimuvate muudatuste tõttu, tuleb informeerida kohut ka kõikidest teistest kehtivatest volitustest, mis seonduvad pangakontoga, tervishoiuteenuse osutamise või patsiendikorraldustega. Kui volikirja valdaja ei anna seda kohtule vabatahtlikult, saab kohus teda selleks kohustada.^{*40}

Eesti õiguses puudub regulatsioon, mis viitaks sarnaselt Saksa õigusega igapäevase kohustusele teavitada eestkoste seadmisel kohut isiku antud volitusest. Tõsi, PKS § 206 lõike 2 järgi juhul, kui eestkostja saab teada asjaoludest, mis võimaldavad eestkoste lõpetada, peab ta sellest teatama kohtule ja valla- või linnavalitsusele. Riigikohtu hinnangul ei ole kehtiv volitus aga selline asjaolu.

Eestkostja õigused saavad esindaja õigustega kattuda lähtuvalt eestkoste subsidiaarsusest eelkõige olukorras, kui esineb kahtlus esindatava huvide vastu käitumises. Kui lähtuda TsÜS § 126 lõikest 1, siis ei ole volituse tagasivõtmiseks vaja tagasivõtmist õigustava põhjuse olemasolu, tagasi võib võtta ka tähtajalisena välja antud volituse.^{*41} Riigikohus ei viita eestkoste seadmise vajalikkuse kontrollile. Nagu eespool märgitud, ei ole TsÜS § 126 lõike 1 tingimusteta kohaldamine ka eestkostjale kui eestkostetava seaduslikule esindajale eraõigusliku privaatautonomiaga kooskõlas ja piirab isiku tegutsemisvabadust.^{*42} Põhjendatud oleks võtta eeskujuks Saksa õiguse regulatsioon, mille kohaselt hindab kohus esindusõiguse teostamist eraldi.

5. Volituse andmine

Õiguskirjanduses on leitud, et kui isik on kehtivalt volitanud kedagi enda asju ajama, peab kohus eestkostja ülesannete määramisel isiku enda antud sooviga igal juhul arvestama. Kohus peab ka kontrollima, kas volitus tagab kogu eestkostevajaduse katmise.^{*43} Eelkõige teeb praktikas ettevaatlikuks see, kas me saame olla kindlad, et täisealine isik saab teist isikut volitades ikka aru volituse tähendusest ja tagajärgedest. Volitaja peab olema volituse andmise ajal volitamise osas teovõimeline, et volitus kehtiks.^{*44}

³⁷ Vt ka Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch (viide 16), BGB § 1820 vnr 47 jj.

³⁸ Beck'scher Online-Kommentar BGB. 71. Edition. Stand: 01.05.2024, BGB § 1820 vnr 47.

³⁹ *Rechtliche Betreuung*, BGB § 1814 jj

⁴⁰ Jürgens. *Betreuungsrecht* (viide 12), BGB § 1820 vnr 7 jj (D. Brosey).

⁴¹ Tsviilseadustiku üldosa seadus. Kommenteeritud väljaanne (viide 17), § 126 komm. 3.1, lk 573 (M. Käerdi, S. Kärson, L. Lillo).

⁴² Samas, § 8 komm. 3.3.3.2, lk 96 (T. Uusen-Nacke, P. Varul).

⁴³ L. Arrak jt (viide 4).

⁴⁴ RRTKm 01.11.2011, 3-2-1-87-11, p 21.

Mida peab tegema kohus, kui ta saab eestkoste seadmise menetluses teada, et isik on andnud enne tema teovõimes muudatuste toimumist volituse oma õiguste teostamiseks? Kas ta peaks igal juhul selgitama välja, kas isikul oli volituse andmise hetkel teovõime?

Piiratud teovõime ei ole meditsiiniline mõiste.^{*45} Kehtiv õigus ja kohtupraktika ei erista isiku teovõime hindamisel, missugune on vaidluse all olevate tehingute raskusaste. Samas ei ole välistatud, et isiku teovõime on piiratud üksnes teatud eluvaldkondades.

Tehingute puhul, mida isik võib teha vaid isiklikult, leidis Riigikohus, et kuna TsÜS § 8 lõikest 3 tulenev eeldus isiku teovõime piiratud kohta ei kohaldu eestkostemääruses nimetatava isiklikkuse vorminõuetega tehingutele, tuleb iga sellise tehingu kehtivust üksikjuhtumil eraldi hinnata. Tehingu kehtivuse hindamiseks ei saa Riigikohtu hinnangul anda üldreeglit, sest tehingute maht ja sisu võivad suuresti erineda ning isiku arusaamisvõime hindamine eeldab eriteadmisi. Eestkostetava arusaamisvõime ning võime enda tegusid juhtida TsÜS § 8 lõike 2 mõttes tuleb asjaoludele ja tõenditele tuginedes igal üksikjuhtumil eraldi välja selgitada.^{*46} Ka teiste tehingute puhul tuleb lähtuda TsÜS § 8 lõigetest 2 ja 3. Täisealise isiku piiratud teovõime mõjutab isiku tehingute kehtivust üksnes ulatuses, milles ta ei suuda oma tegudest aru saada või neid juhtida (TsÜS § 8 lg 2 kolmas lause). Kui isikule, kes vaimuhaiguse, nõrgamõistuslikkuse või muu psüühikahäire tõttu ei suuda kehtvalt oma tegudest aru saada või neid juhtida, on määratud kohtu poolt eestkostja, siis eeldatakse, et isik on piiratud teovõimega ulatuses, milles talle eestkostja on määratud. Riigikohus on rõhutanud, et eestkostemääruse avaldamine ei tähenda seda, et eestkostetav on piiratud teovõimega isik iga pärast määruse avalikustamist tehtud tehingu korral, vaid määrus loob üksnes sellekohase eelduse.^{*47}

Õiguskirjanduses on leitud, et kehtivat volitust saab jaatada juhul, kui puudub kahtlus, et volituse andja sai aru oma tahteavalduse olemusest ja tema tahteavaldus kujunes vabalt. Volitus kehtib ka siis, kui volituse andja teovõime on üldises tsiviilkäibes piiratud.^{*48}

Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus viis 2023. aastal Sotsiaalministeeriumi tellimisel läbi täisealiste eestkostekorralduse uuringu.^{*49} Uuringu eesmärk oli analüüsida eestkoste korraldust ja arendamist. Eestis kehtib senini piiratud teovõimega isikute õiguste kaitseks asendatud otsuse tegemise põhimõte, mis annab eestkostjale õiguse võtta otsuseid vastu eestkostetava eest.^{*50} Uuringu tulemusel sooviti selgitada välja ka seda, missugused oleksid toetatud otsustamisele ülemineku võimalused. Analüüs näitas, et kui 2013. aastal oli eestkostetavaid veidi alla 3000 inimese, siis 2023. aastaks on nende arv kasvanud üle kahe korra.^{*51} Muuhulgas analüüsiti kohtulahendite põhjal ka seda, kui palju kohtud pööravad eestkoste seadmise menetluses tähelepanu sellele, kas isik võib olla andnud enda esindamise õiguse kellelegi teisele. Uuringus leiti, et kohtud reeglina ei kontrollinud, kas isik võis olla andnud lähedastele volituse asjade ajamiseks ja esindusõiguse juhuks, kui tema arusaamisvõimes toimuvad muudatused. Analüüsitud lahenditest vaid ühel juhul oli kohus nimetanud, et asjas ei ole andmeid, et isik oleks andnud välja volituse, mis võimaldaks tema õigusi ja huve muul viisil kaitsta.^{*52}

6. Kokkuvõte

Eestkostja ülesannete täitmine allub kohtu kontrollile, tal on kohtu ees aruandlus- ja informeerimiskohustus. Ka volituse alusel esindajal on sisesuhtes esindatava ees käsundisuhtest tulenevad kohustused. Üldvolikirja puhul seisab notar tihti mitme küsimuse ees, seda nii volikirja koostamisel kui ka volituse alusel tehtavate tehingute puhul. Notaril tuleb nõustada nii esindatavat kui ka esindajat. Esindajal tulenevad sisesuhtest reeglina kohustused esindatava ees, millest tuleks notaril ka volituse saajat informeerida. Volikirja

⁴⁵ Vt BGH: Geschäftsfähigkeit bei Erteilung einer Generalvollmacht. – NJW 2021, lk 63.

⁴⁶ RKTkm 17.12.2020, 2-17-1453, p 16. Vt ka RKTko 02.12.2020, 2-17-5110, p 12.

⁴⁷ RKTko 17.04.2024, 2-22-115921, p 18.

⁴⁸ OLG München: Rechtswirksamkeit der Vollmachtserteilung bei beginnender Demenz. – NJW-RR 2009, lk 1599.

⁴⁹ S. Trankmann jt. Täisealiste eestkostekorralduse uuring Eestis Sotsiaalministeeriumile. Lõpparuanne. Tartu Ülikool RAKE 2023. Arvutivõrgus: <https://www.sm.ee/sites/default/files/documents/2024-02/Täisealiste%20eestkoste%20uurung%20lõpparuanne%202023%20.pdf>.

⁵⁰ S. Trankmann. Eestkostekorralduse kitsaskohad ja võimalused üleminekuks toetatud otsustamisele. – Sotsiaaltöö 2024/2, lk 59–67.

⁵¹ Samas, lk 43.

⁵² Samas, lk 67.

saanu ei pruugi aga teada, millised on tema käsunduslepingust tulenevad kohustused, seda mh esindatava pärijate suhtes.⁵³ Samas on esindusõiguse vastuvõtmine isiku vaba tahe ning tal on võimalus sellest igal ajal ka loobuda.

Ka Eesti perekonnaseadus võimaldab nn kontrolleestkostja seadmist, kelle põhiliseks ülesandeks võiks olla kontroll volituse saanud isiku tegevuse üle. Lihtne oleks asuda seisukohale, et küllap see laps siis ei ole piisavalt hea, kui kohus teda juba eestkostjaks ei määranud. Paraku võib nii elukorraldus kui ka hirmutav ettekujutus eestkostja ülesannetest olla põhjuseks, miks lähedane ise ei soovi olla eestkostja ülesannete täitjaks. Põhjuseks võib olla ka teadmatus finantsilistest riskidest või soovimatus aruandekohustust täita. Kartuse põhjused võivad olla väga erinevad: sage viibimine Eestist eemal, kartus eestkostja ülesannete kaasnega võimaliku vastutuse ees, tugisüsteemi puudumine või lihtsalt soovimatus minna oma ülesannete täitmisel konflikti esindatavaga.

Kehtivas õiguses puudub täpsem regulatsioon juhuks, kui eestkostja soovib eestkostetava antud volitusi tagasi võtta. Põhjendatud ei ole aga isiku põhiõiguslikku tegutsemisvabadust arvestades TsÜS § 126 lõike 1 tingimusteta kohaldamine ilma kohtupoolse kontrollita eestkostjale kui eestkostetava seaduslikule esindajale.

Esmapilgul tundub, et vanaemalt üldvolituse saanud lapselapse ja eestkostjaks määratud lapselapse seadusandja poolt erinevaks kohtlemiseks puudub põhjendus. Kui üldvolituse andmine põhineb isiku vabal tahteavaldusel, mis loomulikult sisaldab ka riske, siis eestkoste seadmise puhul kohus eeldab, et eestkostjaks määratud isik käitub eestkostetava parimates huvides ja just kohtu määratud isik on sobilik eestkostja ülesandeid täitma. Seega on esimene privaatautonomia alusel tehtud tahteavaldus ja teine riigi poolt isiku huvide kaitseks loodud institutsioon.

Autorist: Triin Uusen-Nacke on Tartu Ringkonnakohtu kohtunik.

⁵³ J. Stascheit (viide 29), lk 69.